

TÜRKLER İÇİN ORTAK İLETİŞİM DİLİ VE PROBLEMLERİ COMMON COMMUNICATION LANGUAGE PROBLEMS FOR TURKS

Nazim HÜSEYNLİ

Bakü Avrasiya Üniversitesi, f.e.d., professor

ÖZET

Milletlerin varlıklarını sürdürebilmelerinde diller, en önemli ortaklık görevini üstlenmektedir. Küreselleşen dünyada sosyal, siyasi ve medeni ilişkileri güçlendirmek için ortak iletişim dili şart haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türk halklarının birliğini sürdürebilmeleri için ortak iletişim diline ihtiyaç duyulmaktadır. Tarihen Türk halkları arasında edebi dil birliğinin olması bu fikrin günümüzde de mümkün olabileceğini göstermektedir.

Ortak geçmişi olan Türksoylu halkların hayatında yaşanan önemli tarihsel değişikliklerin ve farklı gelişmelerin sonucunda dillerinin farklılaşması ile beraber farklı olaylar da yaşanmıştır. Sonuç olarak, genel Türk dili farklı bölümlere ayrılmıştır. 19. yüzyılın sonunda Türk uluslarının tek bir ulus olarak gelişmesinde dil birliğinin gerekliliğini anlayan entelektüeller bu alanda ciddiyle çalışmaya başlamışlardır.

İsmail Gaspıralı Türk birliği için tek ortak edebi dilin şart olduğunu belirterek, eski Türk İmparatorluklarının var olmasını, Türkün muhteşem geçmişini ortak anlaşma dilinin varlığı ile izah etmiştir. İsmail Bey'in başlattığı bu işi Azerbaycan'da hayatını Türkçülük ideolojisine adanmış Ali Bey Hüseyinzade başarıyla devam ettirmiştir.

Hüseyinzade'nin dil konusunda ısrarla üzerinde durduğu hususlardan biri "Ortak Türk Dili" meselesiydi. Ali Bey, Türk kavimlerinin çok geniş topraklarda bazı lehçe farklarıyla aynı dili konuştuklarını belirtmiştir. Gaspıralı'nın başlattığı umumi dil hareketi Azerbaycan'dan başlayarak Osmanlı Devleti'nde, Mısır'da, Balkanlar'da bulunan Türk aydınlarından büyük destek görmüştür. Ziya Gökalp, Emin Yurdakul, Mehmed Hadi, Ahmet Aga(yev), Münevver Kari gibi yüzlerce aydın, Gaspıralıyla kader birliği yapmışlardır.

Çalışmamızda Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metinden başlayarak, modern çağda bu fikrin önemli ideologları İsmail Gaspıralı, Ali Bey Hüseyinzade, Ziya Gökalp gibi öncülerin ortak edebi dil konusunda görüşleri ve bu konu üzerine yapılmış çalışmalarını değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dil Politikası, Ortak İletişim, Ortak Türkçe.

ABSTRACT

Languages play the most important role of partnership in the survival of nations. A common communication language has become essential to strengthen social, political and civil relations in the globalizing world. In this context, a common communication language is needed for Turkic peoples to maintain their unity. The historical unity of literary language among Turkic peoples shows that this idea is still possible today.

As a result of the important historical changes and different developments in Turkic peoples' lives that have a common history, various events have been experienced with the differentiation of their languages. Consequently, the general Turkic language was divided into different sections. At the end of the 19th century, intellectuals who understood the necessity of language unity in the development of Turkic nations as a single nation began to work seriously in this field.

İsmail Gaspıralı stated that the only common literary language is essential for the Turkish unity and explained the existence of the old Turkic Empires and the magnificent past of the Turks with the existence of a common communication language. Ali Bey Huseynzade, who devoted his life to the ideology of Turkism, successfully continued this tendency which was initiated by İsmail Bey.

One of the points that Huseynzade insisted on language was the "Common Turkic Language" issue. Ali Bey stated that Turkic tribes spoke the same language with some dialect differences in very large lands. The common language movement initiated by Gaspıralı starting with Azerbaijan received great support from Turkic intellectuals in the Ottoman Empire, Egypt and the Balkans. Hundreds of intellectuals such as Ziya Gokalp, Emin Yurdakul, Mehmed Hadi, Ahmet Aga (yev), Munevver Kari had united with Gaspıralı.

In our study, starting from the first Turkish text in which the name of the Turkic nation is mentioned to the views of pioneers such as İsmail Gaspıralı, Ali Bey Huseynzade, Ziya Gokalp, who are important ideologists of the common literary language in the modern and their studies on this subject are evaluated.

Keywords: Language Policy, Common Communication, Common Turkic

1. Türk Aydınların İzinde Ortak Dil

Tarih ihtiyaç duyduğunda yeni fikirleri, bu fikirler de beraberinde onun düşünürlerini hazırlar. Temelinde millet sevgisi, vatan aşkı bulunan fikirler çoğu zaman bıçak kemiğe dayandığı zaman ortaya çıkar. Türkler için ortak dil meselesi böyle fikirlerdendir. Bu fikirler Rus İmparatorluğunda yaşayan Türklerin birbirleriyle karşılıklı anlaşmalarını kaybettiği zaman daha da kuvvetlendi.

Rus İmparatorluğu Türk toplumlarını bilinçli olarak birbirinden uzaklaştırıyor, her biri ile kendisi iletişim kuruyordu. Türk devletleri üzerinde kendi egemenliklerini kurmak için dili en önemli silah olarak kullanmaktaydı. Rusçayı Türk toplumlarına dâhil etmek için ise Türk aydın ve düşünürleri ile bizzat iletişime geçerek, onları önemli vazifelere getirerek hiçbir mecburiyet olmadan Türkleri Rus edebi muhitine dâhil ediyorlardı. Fakat bu yola baş koyan halkın oğulları, bey ve zadedân nesli olduğundan olaylar düşündükleri gibi gitmiyordu. Bu Türk nesli yeni medeniyeti öğrendikçe gözleri açılarak Türk halkları ile imparatorluğun hizmet ettiği halk arasında farkı, ağa ve köle ilişkisini görüyor ve millet sevgisi daha da başkaldırıyordu. Böylece Rus İmparatorluğunun çöküşüne Türk halklarının şuursuz, eğitimsiz tabakası değil, bey ve zadedân neslin evlatları zemin hazırlıyordu.¹

Bu aydınlar Türkün kaderinin köküne onun diline ve dil birliğine bağlı olduğunu iyi anlıyorlardı. Türklerin birliğinin öncelikle birbirini anlamasından gerektiğini biliyorlardı. Yani Türklerin birlik yolu dil birliğinden geçiyordu.²

19. yüzyılın ilk yarısında büyük bir Türk evladı olan Mirze Feteli Kazımbey Kazan Üniversitesinde Türk dillerinin öğretimine rehberlik etmiş, yetiştirdiği Türkologlara farklı Türk lehçelerinde eğitim vererek aslında çalışmalara filen başlamıştı. Temel hedefi yetiştirdiği Türkologların birbirini anlaması olduğu için, çalışmalarında birçok Türk lehçelerini bir arada kullanmıştır. Mesela; Azerbaycan Türkçesi ile verdiği bu parçada diğer Türkçelerden kelimelere de yer verilmişti:

*"Fəzlun ayıtdı ki, bən adeti-siyaseti-kəndiden öyrətdim ki, səhl günah üçün kimseyi incitme."*³ Fakat onun çalışmaları siyasi değer taşıyamamış, toplumsal harekete dönüşmemişti. Ancak kendisinden sonraki düşünürlere bir bakıma çığır açmıştı.

Kazımbey'in başlattığı Türkçülük harekâtını Kırım Türkü İsmail Bey Gaspıralı siyasi harekâta dönüştürerek imparatorluk arazisindeki Türklerin tek edebi dil kullanması fikrini ileri sürdü. O bu fikrin gerçekleşebileceğine inandı ve yüzünü tüm Türk coğrafyasına tutarak: *"İşte, fikirde, dilde bir!"* olmaya sesledi. Gaspıralı Kazımbey'in elli yıl önce başlattığı ancak siyasi deyer taşıyamayan tecrübelerinden de yararlanarak çalışmalara başlamıştı. İsmayıl Bey çok iyi anlıyordu ki, Rusya Türk topraklarını teker-teker yutmak için, onun diline ayrı ayrı isim vermek istiyordu. Bu sebepten daha ilk günden milletine böyle seslenmişti : *"Ey Türk, uyan, hareket et, kendine gel ve bil ki, dilde birliyin olmazsa fikirde birliyin"*

¹ Gramsci, A, (1971) Selections from the prison notebooks, New York, International education, :56

² Şamil Veliyev (2014), "Türk hissiyatlı, İslam etiqağlı, Müasir qiyafeli, Avrupa qafalı fedai", "Kaspi" gazetesi, 7 Nisan, s. 4.

³ М. М. Али Казем-Бек, (1839) *Грамматика турецко-азербайджанского языка*. Газань,с 45.

olmayacak, fikirde birliğin olmazsa işde birliğin olmayacak ve mahvolacaksınız!”⁴

Gaspıralı 15 Mart 1906 tarihli “Tercüman” gazetesinde, dilde birliğe karşı olan ve ayrı lehçelerin edebî diller olarak geliştirilmesini savunanlara şu şekilde cevap verir: “*Umumî edebî dili olmayan millet, millet sayılmıyor. Türk evlatlarından olan Azerbaycan Tarançı, Sart, Özbek, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay, ve sair tayfalar, Türkçe konuştukları hâlde, şiveleri başkadır. Birbirlerini güçlüklerle anlarlar. Bu hâl, birleşmeğe, birliğe, ilimlerin herkese duyurulmasına, terakkiye edebiyata, dostluğa ve kaynaşmaya engeldir. Binaenaleyh, en evvel, en ziyade, hepimiz için ihtiyaç ve lüzumlu olan, umumî lisan, edebî Türkçe dildir. Bu iş pek o kadar kolay değilse de, çaresi bulunmaz müşkil de değildir. Tercüman gazetesi, Bahçesaray’dan tâ Kâşgar’a kadar okunduğu, yani anlaşıldığı, lisanın birleşmenin mümkün olduğuna büyük delildir.”⁵*

İsmail Bey Gaspıralı, genellikle yazı dilinin sadeliğini talep ederek, Türkçeye yersiz yabancı kelimelerin girmesini eleştirmiştir: “*Hayır, olmaz, çünkü her dilin kendine has güzelliği vardır- içinde gizlidir, kullanıldığı zaman ortaya çıkar, dışardan lüगत toplamakla lisan oluşturulamaz”⁶.*

Gaspıralı halk Türkçesinde konuşmaya hiçbir zaman olumsuz tavır göstermemiştir. Onun temel maksadı tüm Türk milletinin birbirini anladığı, konuştuğu edebî dil oluşturmaktır. İsmail Bey’in başlattığı bu işi Ali Bey Hüseyinzade, Ahmet Bey Ağaoğlu, Ziya Gökalp, Mehmet Emin Yurdakul vs. gibi Türk aydınları devam ettirmekte idi.

İsmail Bey Gaspıralı Türk birliği için tek ortak edebî dilin şart olduğunu belirterek, eski Türk İmparatorluklarının var olmasını, Türkün muhteşem geçmişini ortak anlaşma dilinin varlığı ile izah etmiştir. İsmail Bey Türk dili ailesini Özbek dili, Kazak dili, Türkmen dili vs. şeklinde sınıflandırılmasını ayrımcılık olarak kabul ediyor, tek Türk dili düşüncesini ileri sürüyordu.

Gaspıralı’nın başlattığı tek ortak edebî dil cereyanı diğer Türk devletlerinde de yankı uyandırmıştı. XX. yüzyılın başlangıcından itibaren Türk ittifadı uğruna yaptığı yoğun mücadelenin sadece bir kısmını, “Ortak Türk Dili” için Azerbaycan’da verdiği mücadeleyle Ali bey Hüseyinzade devam ettirmekteydi.

Hüseyinzadenin dil konusunda ısrarla üzerinde durduğu günümüzde de güncelliğini koruyan, “Ortak Türk Dili” meselesiydi. Ali Bey, her fırsatta “*Türk kavimlerinin çok geniş topraklarda bazı lehçe farkları ile aynı dili konuştuklarını*” dile getirmektedir. “Türk dilinin vazife-yi medeniyyesi” adlı yazısında bu durumu şairane bir üslupla şöyle özetler:

*Eyler dili Çin seddinedek hükmünü icra
Bir ucudur Altay bu yerin bir ucu sahra⁷*

Yirminci yüzyılda Azerbaycan’ın ünlü dergilerinden olan “Füyûzat”da (1906- 1907) Ali bey Hüseyinzade Türkleşmek, İslâmlaşmak, Çağdaşlaşmak programının birinci bölümünün Türkleşmenin ilk olarak dil birliğinden başlanmasını esas mesele olarak görüyordu. Bu konudaki ilk dava basın tarafından prova amaçlı başlatıldı. Bu Türk halklarının gelişiminde ortak Türk yaratılışının ilk adımıydı. Hatta Ali Bey’in çağdaşları dahi kendisine Türk dilinin kurucusu olarak bakıyordu.⁸

Kaynağını İsmail Gaspıralı’dan alan “Dilde birlik” fikri “Füyûzat” sayfalarında daha tutarlı ve kararlı şekilde Ali Bey’in “Turani” imzası ile yazdığı makalelerde ileri sürülür ve esaslandırılırdı.⁹ Türk halklarının diline tecavüz, Türk dilleri arasında ayrılıkların ortaya çıkması ve bunun her geçen gün çoğalması nedeniyle

⁴ Ebülfez Elçibey (1998) *Bütöv Azerbaycan Yolunda*. Ecdat yayımları. Ankara. s.334

⁵ Tercüman gazetesi, (1906) 15 Mart

⁶ *Ismail Bey Gaspıralı ve “Tercüman” Gazetesi Üzerine Belgeler / Documents On Ismail Bey Gaspirinskii and the Newspaper “Terjuman” / Документы об исмаил-беке гаспиринском и газете “переводчик-терджиман”* (Hazırlayanlar: Viktor Y. Gankevich - Timur Kocaoğlu - Liaisan Şahin). İstanbul: Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları [2011 yılı sonunda]

⁷ Ali Bey Hüseyinzade (2007) *Seçilmiş eserleri*, Çaşioğlu, Bakı, s.284

⁸ Aynure Paşayeva, *Ortak Türkçe Meselesi Azerbaycan Basınında*, Yeni Türkiye 101/2018, s.10

⁹ Vilayet Guliyev (2017), “Füyûzat”ın iki yazarı, Bakü, Elm ve tehsil, s.36

Türklerin birbirini anlamaması, buna bağlı olarak birbirini yeterince tanımaması meseleleri büyük filozofu derinden düşündüren problemlerden idi.¹⁰

Ali Bey oluşturulacak Azerbaycan edebi dilinin, işte, bu geniş coğrafyada anlaşılmasını isteyerek, Gaspıralı'nın "Tercüman'la yakaladığı başarının devamını istiyor, bu sebeple mahalli şivelerden edebi dil oluşturulmasını tasvip etmiyordu. Çünkü, kendisinin de ifade ettiği gibi "birimiz Garabağ'dan, birimiz Gence'den, ya Şirvan'dan geliriz. Birimizin vatani lap Rusya'nın ortasındadır. O birimizin vatani ise ya Osmanlı, ya İran serheddine yakındır." Bu sebepten Hüseyinzade, bu şiveleri birleştirmeyi önererek "orta yerde durmaya gayret edelim" söylemektedir.¹¹

XX. yüzyılın başlangıcında Azerbaycan'da, aynı zamanda Türk kavimlerinin yaşadığı diğer coğrafyalarda, birçok alanda görülen mücadele, toplumsal siyasi gerginlik, karmaşa, olayların hızlı değişimi edebi dilin şekillenmesini de önemli ölçüde etkiliyordu. Özellikle, dönemin ileri gelen eğitimcileri, basın mensubları bu konuyu sürekli gündemde tutarak "hangi dil veya şiveyle yazmalı" sorusuyla tartışmayı alevlendiriyordu. Bu soru bütün Türk kavimlerinin gündemine oturuyor ve bu konudaki görüşler zamanla şekillenerek iki istikamette yoğunlaşıyordu. Bir kısım aydınlar, Osmanlı Türkçesini olduğu gibi almak gerektiğini söylerken, bir kısmı bir dialektin hazır alınmasının doğru olmadığını, her şivenin kendi özelliklerini yansıtması gerektiğini düşünmekteydi. Böyle bir karmaşa içinde şekillenecek Azerbaycan edebi dili için Ali Bey Hüseyinzade asırlardır bilim, edebiyat ve sanat dili olarak kullanılan İstanbul lehçesini, birçok araştırmacının iddia ettiği gibi, kusursuz sayarak önermiyor, "öz şive ve lehçelerimizi islah ve tevhid ile özümüze mahsus medeni ve edebi bir ortak Türk dili vücuda getirmemizi" öneriyordu. Nitekim, daha 1905'te "Hayat" gazetesinde dilini eleştirenlere ve kinaye edenlere cevap olarak, gazetelerinde tüm Kafkaz'a ve Rusya'daki Türklere hitap etmek için "ortak bir Türk dili" yolu tuttuklarını anlatarak, hiçbir lehçenin kusursuz olmadığını söylüyordu.¹²

Ali bey Hüseyinzade "Hayat" dergisinin bir senelik sayısını İsmail Bey'e gönderdiğinde elbette İsmail Bey Türkün herhangi bir coğrafyasında onun yolunu devam ettiren düşünürlerin ve yayın organlarının varlığını büyük sevinçle karşılıyor ve okuyordu. O kendi mesleğini Ali Bey'in şerefle devam ettireceğine inanıyordu. Fakat Ali Bey'in ikinci büyük, daha mücessem yayın organı olan "Füyuzat" dergisinin birinci sayısını okuduktan sonra herkesin anlayabilmesi için derginin dilinin biraz sadeleştirilmesini tavsiye etmişti:

"Beraderi- girami Ali Bey Efendi, "Füyuzat"ın birinci sayısını aldım, güzel tertip olmuş. Hayırlı olsun. Lisanını biraz sadeleştirirseniz, avam arasında ziyadece münteşir olurdu zannederim"¹³

Ali Bey ise meseleye şöyle bakıyordu: "Biz mi gazetemizin dilini sadeleştirmeliyiz, yoksa milletimiz mi kendi ana dili olan Türkçeyi öğrenmelidir? Budur mesele!"¹⁴

Ali Bey Hüseyinzade Türkü iktidarlı, yetenekli bir millet bildiği için onun edebi dilini de mükemmel dil seviyesinde görmek istiyordu. Bu sebepten milletin aydınlarından edebi dilin basitleştirilmemesini, Fuzuli'nin ilm ve edebiyat dilini yaşatmağa sesliyordu. Ali Bey Türkçenin Arap ve Fars dillerinden çok fazla kelime almasını tarihi uyumluluk olarak değerlendiriyordu. Gösteriyor ki, yeni Türkçe, bir taraftan islam dininin, bir taraftan da tarihi hadiselerin etkisi ile Arap ve Fars dillerinden çok fazla kelime alarak zamanla o kadar birbirilerine karışmışlar ki onların lügat hazinesini kendilerine mâl etmiştir.

Bu bakımdan Ali Bey Osmanlı Türkçesini örnek alıyordu. Onun fikrinde imparatorluk dili olarak kullanılan Türkçe hiçbir Türkçede olmayacak kadar çok Arapça ve Farsça kelimeler kullanmıştır. Bu zenginliğine göre dünyanın en meşhur dilleri ile rekabet edebilecek güçtedir. Hüseyinzade, aynı zamanda Türk dilinin Arapça ve Farsçanın kelime hazinesinden kendi "tebine uygun" kelimeleri aldığını, bu dillerin her kelimesine meyletmediğini ve gramer bakımından bu dillerden daha basit, kolay ve özellikle daha mükemmel olduğunu

¹⁰ Aynure Paşayeva, *Ortak Türkçe Meselesi Azerbaycan Basınında*, Yeni Türkiye 101/2018, s.10

¹¹ Ali Bey Hüseyinzade (2007) *Seçilmiş eserleri*, Çaşıoğlu, Bakı, s.108

¹² Ali Bey Hüseyinzade (2007) *Seçilmiş eserleri*, Çaşıoğlu, Bakı, s.284

¹³ Füyuzat dergisi, 8 Aralık 1906, No: 4, s.55

¹⁴ Hayat gazetesi, 14 Haziran 1905, No.7

belirtir.¹⁵

Bir Türk milliyetçisi olan Ziya Gökalp de ortak dil konusunda önemli tespitler yapmıştır. Gariptir ki, Ali Bey’le aynı Türkçülük mesleğinde olan akide dostu Ziya Gökalp arasında görüş farkı vardı. Ali Bey Türk dilinin zenginliğini, Ziya ise sadeliğini mühim sayıyordu. Onun görüşüne göre halk kendi aydınının dediğini idrak edebilmesi için kelimelerin anlamlarını bilmelidir.

Ziya Gökalp hem *Genç Kalemler*’deki makalelerinde hem *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* isimli kitabındaki ‘Lisan’ makalesiyle ‘Lisan’ şiirinde hem de Türkçe konusundaki düşüncelerini sistemleştirdiği *Türkçülüğün Esasları*’nda Türklüğün ortak dili olarak İstanbul Türkçesini savunur. O, Çağatay lehçesinden Osmanlı Türkçesine kelime alarak veya her iki dili birleştirerek bir yere varılamayacağı, bu yolla yeni bir dil yaratılamayacağı düşüncesine ulaşmıştır. Onun çözüm önerisi İstanbul Türkçesine dönmektir. Ziya Gökalp’ın 1911 yılında *Genç Kalemler*’de yazdığı ilk makalelerinden birinde Yeni Lisan’a saldıranlara karşı yaptığı savunmada söylediği şu cümleler önemlidir: “Yeni Lisan ‘Çağatay’ Türkçesini yahut Anadolu lehçelerini tervice [canlandırmaya] çalışmıyor, geriye, maziye dönmüyor, İstanbul’da konuşulan en müttekâmil [gelişmiş] Türk lehçesini bütün incelikleriyle meydana çıkararak bütün Türklere tamim etmek [yaymak] istiyor. Milletin en hakiki natıkası [konuşma gücü] olduğu için Yeni Lisandan hiçbir zaman vazgeçmeyeceğimize emin olabilirsiniz...”¹⁶

Ziya Gökalp İstanbul Türkçesini Türkiye’nin milli dili kabul ediyordu. Ancak İstanbul’da konuşma dili ile yazı dilinin birbirinden farklı olduğunu belirtiyordu. Bu Türkçelerden ise birinin kabul edilmesini şart sayıyordu. Bu görüşte ise konuşma dilinin tarafında olduğunu belirtiyordu. Bu bakımdan değerlendirecek olursak edebi Türkçe için dil örneklerinin seçiminde Ziya Gökalp’in seçimi Ali Bey Hüseyinzade’nin seçiminden daha demokratiktir ve en uygun çözümdür.¹⁷

Ziya Gökalp, 1916 yılında yazdığı ‘Lisan’ adlı şiirinde daha önce makalelerde ortaya koyduğu görüşlerini tekrarlamıştır. Bütün Türklerin yalnız bir dili olduğunu, başka dili var diyenin başka bir emel taşıdığını söylediği şiirinin sonunda dil birliği sağlanamadığı takdirde Türk birliğinin sağlanmasının imkânsızlığını belirtmiştir.¹⁸

2. Ortak İletişim Diline Giden Yolda İmla ve Alfabe Meseleleri

26 Şubat-6 Mart 1926 yılında Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de düzenlenmiş I Bakü Türkoloji Kurultayı XX yüzyıl tarihinde Türk halklarının medeni ilişkileri açısından mühim bir başlangıcın temeli rolünü oynamıştır. Kurultaya hâkim olan ideoloji, Türk dil birliği fikriydi. Kurultayın ortak bir kararla Türk dil birliği fikrinin babası kabul edilen İsmail Gaspıralı’nın ve Türkoloji biliminin kurucusu sayılan W. Radlof’un şerefine ithaf edilmesi bu hava ile uyuşan bir karardır. Kurultayda alfabe değişikliğinden başka imla, terim ve ortak edebi dil meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁹

Türkler için ortak iletişim dilinin kullanılması, normal faaliyetini temin eden faktörler sırasında tek alfabe ve ortak imlanın önemli yeri vardır. Geçmişe baktığımızda bu bağların günümüzden çok daha güçlü olduğu açıkça görülmektedir. Zamanında, en az bin yıl Türklerin en önemli yakınlık faktörlerinden biri birbirini okuyup anlayabilecekleri ortak alfabe ve imla özellikleri kullanmaları olmuştur. Bir zamanlar bütün İslam Türkleri Arap alfabesi kullanmıştır. Bu sebepten A.Yesevi, Y. Emre, M. Fuzuli...vs. gibi düşünürler tüm İslam-Türk coğrafyasında rahatça okunmuş ve anlaşılmıştır. Hatta daha sonralar (XIX asrın ikinci yarısı- XX asrın evveleri) da bu anlaşma devam etmiştir. İstanbul’da yazan Namık Kemal, Şamahı’da yazan M.E.Sabir, Kazan’da yazan G. Türkay...hem Anadolu’da hem Kazan’da hem Bakü’de okunuyor ve anlaşılıyordu.

¹⁵ Ali Bey Hüseyinzade (2007) *Seçilmiş eserleri*, Çaşoğlu, Bakı, s.108

¹⁶ Ziya Gökalp, “Yeni Lisan”, *Genç Kalemler*, C.2, S. 2, 27 Nisan 1327 / 10 Mayıs 1911, s. 28-29.

¹⁷ Tofiq Hacıyev, (2013) *Türkler Üçün Ortaq Ünsiyyat Dili*, Azərneşr, s.39

¹⁸ Mustafa Arğunşah, “Ziya Gökalp ve Yeni Lisan Hareketi”, *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, Kesit Yay., İstanbul, 2010, s.120-121

¹⁹ Ömer Faruk Demirel, (1999). “1. Türkoloji Kongresi ve Menzel”. 1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı. Ankara: TDK. S36

İlk sayısı 1906 yılında Celil Memmedguluzade'nin teşebbüsü ile yayımlanan "Molla Nasreddin" dergisi açık ve sade dili ile Kür'ü ve Araz'ı geçmiş, Hazar'dan Türkiye'ye, Türkmenistan'a oradan Kafkas dağlarını aşarak Kafkas ve Kırım'a vs. tüm Türk ülkelerinde okunup, anlaşılmıştır. Bu derginin tüm Türk Dünyasında okunmasının başlıca sebebi ise aynı alfabe kullanmaları olmuştur.

Bu kurultaydan sonra Türk toplulukları Latin alfabesine geçme kararı almış ve 1927 yılında bu fiilen gerçekleştirilmiştir. Toplantıyı yakından takip eden ve ilgilenen Mustafa Kemal Atatürk Türk topluluklarıyla ortak bir gelecek kurmak amacıyla 1928'de Latin alfabesine geçme kararı almış ve bunu uygulamıştır. Fakat 1937 yılında Sovyetlerde milliyetçi aydınların "temizlik hareketi" adı altında kurşuna dizilmeleri veya Sibirya'ya sürgün edilmeleri ortak dil ve ortak kültür politikalarının hepsini yok etmiştir. Sovyetlerin dağılması ve Türk cumhuriyetlerinin kurulmasıyla birlikte bu ortaklık yeniden gündeme gelmiş fakat siyasi iradelerin beceriksizliği ve çaba sarf etmemesi yüzünden ortak edebî yazı dili, ortak kimlik ve kültür meselesi sadece söylemlerde kalmıştır.²⁰

Tarihen Arap grafikli eski Türkçelerde ortak sözleri herkes aynı şekilde yazmış, ancak kendi fonetiğine uygun telaffüz etmiştir. Fakat bu alfabede ünlülerin az olması ve kısa ünlülerin yazılmaması çeşitli farkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu sebepten her Türk halkı aynı ünlü veya ünsüzü kendi grafemine, kendi telaffüzüne göre uyarlamıştı. Mesela: **gaf** (ق) harfini Azerbaycan Türkü (r) sesi (qol), Anadolu Türkü **k** sesini (kol) kimi, **vav** (و) harfini yazıda Azerbaycan Türkü **o** gibi (Tofik), Anadolu Türkü **v** kimi (Tevfik), eşq sözünde **eyn** (ع) sesini Azerbaycan Türkçesi **e** gibi (eşq), Anadolu Türkü **a** gibi okumaya alışmıştır. Tek alfabe çerçevesinden kenarda kalmış Türkçelerde ise farklar zaman zaman sert şekilde artmıştır.

Alfabe birliği ortak alfabe grafik tipi seçmekle de bitmemektedir. Mesela; bugün Kiril alfabesinden Latin grafiğine geçmiş Türk halklarının hepsi ortak alfabe çerçevesine uyuyor mu? Aynı sesi için aynı harfin kullanılması gereklidir. Bu bakımdan bugün Sovyet döneminden de kötü durum söz konusudur. Tofiq Hacıyev Türkçeler arasındaki farkların Sovyet ideolojisinden miras kaldığını ve bu durumun hâla devam ettiğini belirtmiştir. Mesela; Azerbaycan'da **c** sesini bildirmek için Kiril alfabesindeki **ч** (ç) sesine kuyruk koyarak işare ediyoruz. Özbekler onu kiril alfabesindeki **ж** (j)sesi ile, Türkmenler ise aynı harfe kuyruk işareti koyarak kullanıyorlar. O zamanlar **h** sesini Azerbaycan'da latin alfabesinden aldık. Özbekler kirilcedeki **x** sesine kuyruk ilave ettiler, kumuklar kirilcedeki **г** (**q**) harfini Ruslardaki yumuşama işaretinin ilavesi ile gösterdiler- **гь**. Azerbaycan'da **ğ** (yağ) harfi için Kiril alfabesindeki **г** (**q**) harfine çizgi koyarak kullandılar- **ғ**... vs. Bu gibi sebeplerden Türkçelerden birini bilen bir yabancı o biri Türkçeleri okuyabilmekte zorluk çekiyordu. Tofiq Hacıyev bu bakımdan Türk lehçelerinin imla yazım ölçütlerini yetersiz bulmaktadır.

Sözlü kültür için edebi telaffuzun günlük konuşmaya uygunluğu ne kadar önemliyse, imla yazım kurallarının da ana dili telaffuzuna yakınlığı o derece önemlidir. Bu bakımdan Türk yazım klavuzu dünyanın en demokratik fonetiklerindedir. Mesela; Azerbaycan Türkü- **qardaş**; Türkiye Türkü **kardeş** söylemiştir. Yani yazılışı ile okunuşu aynı şekildedir. İngilizler gibi **brother** yazarak **braze**, Almanlar gibi **statt** yazarak **stat** söylememiştir. Prensip olarak ortak imla meselesinde milli sözlerin yazımında sıkıntı yoktur. Örneklerden de gözüktüğü üzere Türkler her coğrafyada konuştuğu gibi yazıyor, yazdığı gibi okuyor. Türk lehçeleri arasında fark ise genellikle büyük ünlü uyumu, ses özellikleri gibi aralarında anlaşmayı bozmayan özelliklerdir.

1991 ve hemen sonrasındaki yıllarda dil alanında Türkiye ve Türk cumhuriyetlerinde önemli görüşmeler ve heyecanlı tartışmalar yapılmıştır. 1991 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından "Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu" düzenlenmiştir. Bu sempozyuma katılan delegeler Türk lehçeleri için tavsiye edilen 34 harfli ortak alfabe imza atmışlardır. Bu alfabe, Türkiye Türkçesinde kullanılan Latin temelli alfabe beş harfin daha ilâve edilmesiyle oluşturulur. İlâve harfler büyüklü ve küçüklü olarak şunlardır: "Ä ä", "Ñ ñ", "X x", "Q q", "W w"

Bu toplantılar ve tartışmalar meyvesini vermeye başlamış ve değişik zamanlarda Azerbaycan, Türkmenistan

²⁰ Yılmaz Özkaya, *Ortak Dil ve Ortak Kültür Politikası Üzerine Bazı Notlar*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Eğitim Grupları I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu "Türk Dış Politikası" 13-14 Mart 2009, s.6

ve Özbekistan kademeli olarak Lâtin alfabesine geçmeyi kararlaştırmışlardır.²¹

Azerbaycan, Türkmenistan ve Özbekistan'ın dışında şu ana kadar Gagavuzlar, Karakalpaklar, Kırım ve Kazan Tatarları da Lâtin alfabesine geçme kararı almışlardır. Ancak 2002 yılında Duma'nın aldığı karar mecliste onaylanıp kanun hâline gelince Kazan Tatarlarının alfabe değiştirme girişimi engellenmiştir. Çıkarılan kanuna göre, Rusya Federasyonu içindeki bütün halklar ana dillerini yazarken Kiril esaslı kendi alfabelerini kullanmak zorunda kalmışlardır.

Dil ve alfabe konusunda ortak bir paydada buluşmamızı sağlamak amacıyla ilişkiler her alanda geliştirilmelidir. Daha önce bilimsel toplantılarda ortaya çıkan görüş birliğine paralel şekilde 34 harfli çerçeve alfabe gibi kararlar hayata geçirilmelidir. Bu hususta Türkiye de dahil ülkelerin kendi alfabelerini koruma dirençleri gözlenmektedir. Bu konuda örnek bir davranış sergileyebiliriz, alfabemizde esasen ihtiyaç bulunan iki harfin eklenmesini yeniden düşünebiliriz. Ortak eğitim kitapları, tarih, dil ve edebiyat konularında alınan birçok kararın temenni mahiyetinde kalmış olması, gerçekçi ve kalıcı atılımların yapılmaması büyük bir handikaptır.²²

Azerbaycanlıların ve Türkmenlerin alfabe değişikliğini hızlıca benimseyip hayata geçirmelerinde uzun yıllardır Latin alfabesi kullanan Türkiye Türklerinin Oğuz soyundan gelmeleri etkili olmuş olabilir. Bu konuyla ilgili olarak Erdal Şahin "Türkiye Türkçesi ile birlikte Oğuz grubu içinde yer alan, dil bilgisi kuralları ve söz varlığı bakımından birbirine çok yakın olan Azerbaycan Türkçesi, Türkmen Türkçesi ve Gagavuz Türkçesinin Latin alfabesiyle yazılmaya başlanmasıyla yazı birliği, en azından Türk dilinin Oğuz grubunda daha 90'lı yıllarda sağlanmış bulunmaktadır."²³

Bu bakımdan Latin alfabesine geçmekte istekli olan Kazaklara Latin alfabesinin kabulü konusunda gerekli desteğin sağlanması gerekir. Çünkü onlar Latin alfabesine geçtiklerinde yine Kıpçak soyundan gelen Kırgızların Latin alfabesine geçişi daha erken ve kolay olacaktır. Öte yandan Kazaklar Latin alfabesine tam olarak geçerlerse, Kiril alfabesi kullanan tek Türk cumhuriyeti olarak Kırgızistan kalacaktır. Bu durum da onları Latin alfabesine geçmeye teşvik edecek hususlardan olacaktır.

Kazakistan, Türkiye Türklerinin kullandığı 29 harfe ilave olarak yeni kabul edeceği alfabeyle 34 harfli ortak Türk alfabesinden "Ä ä", "Ñ ñ", "Q q", "X x", "W w" harflerini ekleyebilir. Rusça kelimelerde "V v", Türkçe kelimelerde ise "W w" harfini kullanabilirler. Kirilden Latine geçişte siyasî iradeyi yönlendirenler; dilbilimcilerin görüşlerine itibar etmeli, karar verirken kendilerine sunulan raporlardaki bilimsel ölçütleri mutlaka göz önünde bulundurmaldırlar. Türk cumhuriyetlerinin yetkilileri, Rusya'nın yapmaya çalıştığı şekilde bir tercihle hareket etmeyip; tam aksine ihtiyaç duydukları birkaç harfi 34 harfli alfabaden ilave etmekle birlikte aynı karakterleri kullanarak şuur altını harekete geçirip dilde yakınlığı doğurabilecek paralel kodların kullanılmasına özen göstermelidirler.

3. Ortak Türkçe Meselesinin Bugünü²⁴

Günümüzün hâlâ "Ortak Türkçe", "Ortak edebi dil" fikri önemli gündem meselelerden biri olmaktadır. Bu fikrin iyice kavranılması için bu konseptin dünden bugüne tarihinin iyice araştırılması gerekmektedir. Konu üzerine yapılmış önemli dil çalışmalarına kısa da göz atmak bilgilendirme adına verimli olacaktır.

Turan Yazgan'ın "Türk Dünyasında Dün, Bugün, Yarın"²⁵ isimli kitabı önemli kaynak niteliği taşımaktadır.

²¹ Mehmet Kara (2007). "Türk Cumhuriyetleri Ortak Alfabenin Neresinde?", Erişim adresi: <https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/09/06/turk-cumhuriyetleri-ortak-latin-alfabesinin-neresinde/> Son Erişim Tarihi: 08.04.2016.

²² Elçin İbrahimov, *Türk Dünyasında Ortak Konuşma Dili Oluşturulmasında Alfabe Ve İmla Sorunları*, Gazi Türkiyat, Bahar 2016/18: 213-220

²³ Erdal Şahin, (2013). "Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri", *Yeni Türkiye*, S. 53, s. 454

²⁴ Kamil Veli, Lale Bayramova, "Ortak Türkçe Dün Bugün Yarın"- Yeni Türkiye Sayı 101- Türk Dili Özel Sayı 3

²⁵ Turan Yazgan, *Türk Dünyasında Dün, Bugün, Yarın*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010.

“Her şeyden önce Türk dünyasında alfabe birliğini sağlamak zarureti vardır. Türkçeden başka hiçbir dilin iki alfabeti yoktur. Türkççe'nin 30 alfabeti teke indirilmedikçe, dil birliğinden bahsetmeye imkân yoktur.”

Azerbaycan kökenli dilbilimci **Tevfik Hacıyev**'in “**Türkler İçin Ortak Ünsiyet Dili**”²⁶ isimli kitabı akademik anlamda önemli çalışmalarından biridir. Kitapta “Ortak Türkçe” meselesinin tarihçesi, fikrin öncüleri, Birinci Türkoloji Kurultayında konuşulan edebi dil meselesi hakkında görüşler, ortak alfabe, ortak imla meseleleri ile ilgili önemli değerlendirmeler yer almıştır.

Ortak Türkçe konusunda diğer bir önemli çalışma **Bilgehan Adsız Gökdağ** “**Türk Dünyasında İletişim Dili Meselesi**” isimli makalesidir.

*“Bugün Türk dünyasının önünde çözülmesi gereken birçok problem durmaktadır. Bilim, kültür, sanat, ekonomi, teknoloji vs: alanlarda kurulacak İşbirliği için temel şartlar gerekmemekte olup, bunların başında da ortak dil gelmektedir. Ortak dil; birlik ve bütünlüğün temel unsuru olup, Türk dünyası ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki kültür köprüsünü kuracak, bu köprüünün üzerinden diğer alanlarda da (iktisadî, ticarî, askerî, siyasî) bütünleşmeler oluşacaktır. Ortak Türk dili konusunda ortaya konan görüşleri değerlendirmeye tabi tutmadan önce Türk lehçe ve şivelerinin tarihi serüvenini ana hatlarıyla gözler önüne sermekte fayda vardır.”*²⁷

Ertuğrul Yaman'ın “**Türk Dünyasının Güncel Konusu: Ortak Türkçe**” başlıklı makalesinde Ortak Türkçenin oluşturulması, tarihî arka planı, mevcut durumu bakımından değerlendirmiştir.

“Ortak Türkçenin oluşturulabilmesi için lehçe fanatikliğine de düşmemek gerekir. Bütün lehçelerin aynı kökten çıktığı gerçeğinden hareketle tekrar birliğe gitme yönünde gayret gösterilmelidir. Lehçeler arasındaki yersiz tartışmalara meydan verilmemelidir.

*Ortak Türkçe elbette ki bugünkü lehçelerden yalnızca birisi olamaz. Dolayısıyla birtakım ortaklıkları yakalayabilmek için biraz daha eski dönemlere gidilebilir. Mevcut lehçelerdeki ortaklıklar, gün ışığına çıkarılacak, farklılıklar ise düzene sokulacaktır. Ortak bir iletişim dili için, günümüzde, yazı ve konuşma dili olarak en gelişmiş durumda olan Türkiye Türkçesi temel alınmak kaydıyla diğer lehçelerden kelime, kalıp ve diğer öğeler alınabilir. Bugün için en pratik çözüm olarak bu seçenek görülmektedir.”*²⁸

Aybeniz Kengerli- “**Turanın Bir Eli Var ve Yanız Bir Dili Var**” isimli kitabında “Ortak Türkçe” hakkında yazılmış birçok makaleyi bir araya getirmiştir.

“Gaspıralı'dan Ali Bey Hüseyinzade'ye Açık Mektubu
Muhterem dost “Hayat”!

“Hayat”ın bir senelik nüshalarını kendin çoğaltarak altın ile âcizane adıma ciltletip ve bu da az olur gibi bir beyit daha ekleyerek yine altın boya ile “Takdirname” ilave ederek yayınlayıp göndermişsin. Çok yaşa, kardeşim, çok yaşa! Lakin ben bu kadar rağbete kendimi layık görmediğimden böyle bir hediye almayı da doğrusunu söyleyeyim, zerre kadar düşünmemiştim. Çok yoğun olduğumdan dolayı doğrudan doğruya “Hayat” sayfalarına beş- on satır yazı vermek elimden gelmedi ise de, on beş- yirmi seneden beri Kafkasya'da İslami bir gazetenin, bir “Hayat”ın ortaya çıkmasına duacı olduğum gizli değildir.

Fakat kuru bir duacı olmaktan ileri gidemediğim malumdur. Allah'a şükür, zamana maşallah! Yirmi senelik hasretime karşı “Hayat” görüldü, “İrşad” işitildi. Ümitliyim ki, “Hayat” “İrşad”a, “İrşad” “Hayat”a hizmet edip, sonu ta Kaf dağlarına kadar sürmeye özen ve gayret ederler.

Muhterem dostum! “Takdimnameyi- Kadritane”ni defalarca okudum. Yirmi beş seneden beri bir mecnun ile söylediğim “Bir söz”ün ne olduğunu kavramış olduğumu anladım. Bence bu pek büyük bir tesellidir. “Neden

²⁶ Tofiq Hacıyev, (2013) *Türkler İçin Ortak Ünsiyet Dili*, Azərneşr.

²⁷ Bilgehan Adsız Gökdağ, “Türk Dünyasında İletişim Dili Meselesi”, Yeni Türkiye 2013, Sayı 55, 562-567.

²⁸ Ertuğrul Yaman, “Türk Dünyasının Güncel Konusu: Ortak Türkçe”, Tarihte Türkler, Cilt:19, Ankara 2002.

tesellidir?” sorusu gelirse söyleyeyim: “İnsanları ayıran üç şey vardır: Biri mesafe uzaklığı, biri din başkalığı ve biri de dilsizliktir. Bundan yirmi beş sene önce milletimizin halini yargılamak, çaresiz başım ile dertlerimize derman ararken gördüm ki, dinimiz bir olsa da, mesafe ile dilsizlik bizleri ayırıyor. Medeniyetin faydasından olan vapurlar, demir yolları, telgraflar yıldan yıla mesafe aştıkları dahi görülüp, ayrılmamıza sebep ancak “dilsizlik” yani edebi lisanımızın olmamasının baş sebep olduğu gün gibi aşikâr oldu. Bu esnada cümle “tahsilli”, “aydın” kardeşlerim gibi ben de Türkçe ismini yazmayı bilmiyordum. Lakin başımı taşa vurup, elime kalem alıp, yazmaya başlayıp neşrettiğim satırları vicdanına takdim ve arz ediyorum. Hicri 1298 senesinin cemadül ahirinin 20. Gününe tesadüf eden 1891 senesi mayısının sekizinci günü eski Türkçede birinci oğul, birinci asır manasındaki “Tonguç” namında düzensiz broşürü yayımlamıştım. Bunun başında yazdığım “Birinci söz” bu satırlardan ibarettir: (Aynen nakil) Tatarıyye lisanının, yani Türkçe’nin işlenmesine ve ilerlemesi için çalışmak istiyorum. Ben bir usta ve kalem ustası değilsem de, vatanımın yetişip gelen gençleri, kalem ve bilim ustası, amel ve gayret sahibi olurlar. İyi niyet ile kalemimizi yontarak yol ve çare bulmaya mahsus edelim”

Yirmi beş seneden beri dediğim, yazdığım, çalıştığım budur! Çare açmak, yol açmak, başka bir şey değildir. Çünkü, kavi, necip, ömürlü, sabırlı ve cesaretli olan Türk milletinin, perakende düşüp, Çin Seddi’den Ak denize kadar yayıldığı halde, nüfussuz, sessiz kaldığı lisansızlığından, yani oratık dile sahip olmadığından ileri gelmiştir. Bu inanışla öğrettim, bu inanışla mezara gireceğim.

Yirmi beş seneden beri bu meslek için arkadaş bekliyordum... Bunun için “Hayat”ın varlığı bana teselli oldu.

Geçen sene ağustosta bu sene ocakta, Rusya Müslümanlarının ortak toplantı ve meclislerini görmek ile müşerref ve memnun oldum. Bu meclislerin görünüşü bizlere ne ders verdi? “Ortak ittifak ve iş için edebi lisan lazımdır “ dedi. Neticede bir avuç kadar olan “Tercüman”ı okuyup gelmiş Kazanlı, Kırımlı, Şirvanlı, Bakülü, Heşteryanlı, Sibiryalı, Türkistanlı, Buharalı Türklerin dahi birbiri ile zahmetle söyledikleri görüldü ve bununla beraber Rusça, Fransızca, Nemeşçe... dilleri bilen aydın, “tahsilli” kardeşlerimizin birbirleriyle Türkçe sohbet etmedikleri ibret nazarıyla gözlemlendi. Sözü edilen meclislerimizde pek mühim pek yararlı esaslar konuldu. Fakat, tekrar ediyorum, en mühim sonucu “ortak dil”e hacetimizin görünür olduğudur.

Aziz kardeşim! Bana “Hayat”ın koruyucusu demişsin Güzel, ama sözün yoruma açıktır. “Hayat”ın hakiki koruyucusu millettir. Ben yalnızca onun tercümanıyım. Millet sana daima koruyucu olur. Fakat yegane şartını unutma- her ne yazacaksan, kalemi üç paralık kara mürekkebe batırma, yüreğine batırıp kanı ile yaz. Sözün geçer, vicdanlara yeter, ama aksi halde bisamere gelir geçer, gider. Kardeşim, sana bu sözlerim hem rica, hem nasihat, hem vasiyettir.

“Vasiyettir” dediğime ters anlam verilmesin. Ben daha ziyade şimdiden sonra çalışacağım. Zaman ve durum böyle gerektirdi. Lisan birliğini, ortak edebi lisanı daha çok koruma günleri geldi. Huda’ya şükürler olsun, üç beş ay içinde sekiz- on adet gazetemiz doğdu. Her birinin niyeti açık kültür, medeniyet ve milli ilerlemeye hizmet etmektir. Ama bununla beraber her biri başka bir şive, başka bir imla, başka bir ifade usulü tuttu. Eğer böyle giderse, milletin durumu ağırlaşacaktır.

“Gazetemiz Japonca çıkıyor” sözleri işitildi. Hay hay! Böyle olsaydı, ne hoş! Çünkü Japon adalarının her birinde birer mahalli şive olduğu halde yazarları ve edipleri en önce “lisanı birleştirmekle” işe başladılar ve bu sayede dil ve lisan ile beraber milletin fikirlerini, niyetlerini ve işini birleştirdiler. Çünkü lisan ile edebiyat birliği tüm birliklerin esası ve gerekçesidir.”²⁹

Rasim Mirza. Türkçülüğün Babası - Ali Bey Hüseyinzade’nin Fikir Dünyası isimli kitabında A. Hüseyinzade’nin ortak Türk konseptini kaleme almıştır:

“Bu meselede ortak Türk edebi dilinin pozisyonundan yola çıkan Ali Bey, görüldüğü gibi, asla basındaki kaba üslubun taraftarı olmamıştır. 20. asır basınında, edebiyatın bu iki istikametini (dil münasebetinde) karşı karşıya getirende, göz önünde bulundurmamak gerekir ki, gazetecilik sahasında “Molla Nasreddin”in

²⁹ Ayböniz Kəngərli, *Turanın Bir Eli Var ve Yalnız Bir Dili Var*, Bakı, Mütercim 2006, s.49-51

satirik Ezop üslubundan farklı olarak, “Hayat”ın, “Füzuyat”ın ciddi siyasi-yazın üslubu veya estetik sahasında “Molla Nasreddin”in gerçekçi ve eşit üslubundan farklı olarak “Hayat” ve “Füzuyat”ın yüksek romantizmle dokunan üslubunun, ortak halk diline ve edebi dile muhtelif görüş ve taleplerle yanaşmayı ileri sürmesi gösterilebilir. Ve bu manada onların her biri kendi vazifesini parlak şekilde yerine getirdiği gibi, her biri de kendi dilini neticede ortak halk dilinin birbirini tamamlayan canlı hücreleri olan bu üsluplarını yaratmakta hakiki sanatkârlık örneği sergilemişlerdir.

Böylelikle, “Hayat” ve “Füzuyat”ın kendi fikir ve meramını sansürden geçirebilmek namına bazen dilini bilerek, kasten kötüleştirmek zorunda kalması olgusunu itiraf ediyorsak, o zaman bunların “halk dili ile edebi dil arasında Çin Seddi” çekmesine dair her türlü hükmü asla yanına bırakmamalıyız.

Nihayet, edebiyat ilminde derin kök salmış böyle bir iddiaya itiraz etmek isterdik ki, güya Mirza Celil ve bütün “Molla Nasreddin” istikameti E. Hüseyinzade’nin ve onunla aynı fikri paylaşanların bütün Türk edebi dil kavramına karşı olmuş, onu beğenmemiş, yanlış hesap etmişlerdir. Bu fikri büsbütün yalanlamak için “Hatıratım” eserinin vakti ile Sovyet sansüründen çıkarılmış bazı hisselerine başvurmakta tamamıyla yeterli olur. Büyük Molla Nasreddinci edip ortak Türk edebi diline dair o vakit ki sohbetlere bu eserde hayli yer ayırmış ve bu düşüncenin önemini, ehemmiyetini döne döne tasdik etmiştir: “ ... Pes biz bunu itiraf ediyoruz ki, evvel-ahir Türk kitleleri için edebi dil ve ortak yazıma çok büyük ihtiyaç vardır. Ve itikadımız da bundandır ki, böyle bir dil er geç vücuda gelecektir... Elbette bu dil ki, biz onunla “Molla Nasreddin”i yazıyorduk, o dili biz bütün Türkler için edebi bir dil hesap etmek fikrinde değiliz ve bu da bize hiç gerekli değil... O, bütün Türk kitleleri olarak bizi ortak ve edebi dil meselesi ile meşgul edemezdi, çünkü herkesin bir sloganı ve maksadı olduğu gibi bizim de sloganımız dil yaratmak değildi, ancak dil sorunumuzu günümüzde cemaatin kullanabileceği ve ona yeten bir hale getirmektir, nasıl ki getirdik.”

Demeli ki, kesin yapılması gereken saydığı, tarihi bir zorunluluk olarak hesap ettiği ortak Türk Edebi dili problemi kendi vaktinde Mirza Celili yalnız onunla meşgul olmamıştı ki, edip bunu, E. Hüseyinzade’nin ifadesi ile dersek, “kendi erdemi”nin sorumluluğuna bırakmıştı.

Sonunda yine Mirza Celil’in böyle bir emanetini tekrar etmek isterdik ki, ortak Türk edebi dili “er geç vücuda gelecektir” Bizce, edip bu iyimserliğinde yanılmamıştır; bir gazete yazısında kayıt olduğu gibi, üstünden yarım asırdan çok geçmesine bakmayarak, Ali beyin bu kavramı, kanımızca, bugünde güncelliğini yitirmemiştir.⁷

Sonuç

Dil, bir ulusu diğer uluslardan ayıran temel etkindir. Bugün, üç kıtada konuşulan Türk dili, Türkçedeki ana konulardan biridir. Türk uluslarının dilsel birliği, varlığı ve kültürü 20. yüzyılın başında en önemli faktördü. Bu konu tarihsel olarak karışık bir döneme denk gelmiştir. Dönemin karmaşıklığı, aydınlar arasında uzlaşmanın olmaması, soykırımın trajik olayları, Rusya’daki Türk dili insanlarının adını, dilini ve alfabesini değiştirme politikası, Türk dilinin zafere erişmesine izin vermedi. Bugün yapılan çeşitli konferanslarda ortak Türkçe meselesi fikri bir sorun olarak hâla kalmaktadır. Bu konuda görüş farklılıkları dün olduğu gibi bugünde devam etmektedir. Kimki dilciler ortak dil meselesine sıcak bakmazken, kimi dilciler ortak sözlerden luğat oluşturarak buna esaslanan bir ortak dil oluşturmanın mümkünüğünü ileri sürmüştür. Ortak lehçe seçilecek olursa da dilciler çoğunluk olarak Türkiye Türkçesinin üzerinde durmaktadır.

Türkiye Türkçesi Türkçeler içerisinde en zenginlerinden, gramer özellikleri bakımından en mükemmellerinden, yayılma ve gelişimi bakımından en ideal seçim olarak bir çok dilcilerin üzerinde durduğu Türkçedir. Bu dil resmi üslubuna göre başka Türkçeler ile kıyaslanamayacak derecede gelişim göstererek, Arap, İngiliz, Fransız, Rus dillerinin resmi üslubları ile rekabete girecek düzeydedir. Çünkü bu Türkçe altı yüz yıl imparatorluk dili gibi olmuştur. Bu bakımdan günümüzde Türk Dünyası için ortak iletişim dili olarak en büyük şans ona mahsustur. Bu dilin arkasında büyük iktisadi, siyasi ve medeni güç

⁷ Rasim Mirza, *Türkçülüğün Babası (Ali Bey Hüseyinzade’nin Fikir Dünyası)*, Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü. Bakü 2000. s. 116-117

dayanmaktadır. Fakat burada Türkiye'nin üzerine düşen ağırlığı taşımaya tüm Türk devletleri yardım etmelidir. Çünkü "Lisani Osmaninin tekamülü Kırımlıların, Kazanlıların, Şirvanlıların dilini islahat hizmet ediyor. Türkistan Çin'i bir Fransa, bir Belçika kadar müterakki bir memleket olsa idi, Osmanlı Türklerine faidesi olmayacak mıydı? Alemi- islam, ya memaliki- etrak gayri münbit bir çöl, bir beyaban halini aldığı takdirde emin olun ki, Osmanlı medeniyeti dahi ne kadar çalışırsa çalışsın, yine de beyabanın ortasında vahadan başka bir şey olmaz!"³⁰ Bu sebeplerden dolayı Türk devletleri meşhur kelimada olduğu gibi birlik olmalıdır: "Birimiz hepimiz, hepimiz birimiz için!"

Sonda yine tekrarlayacak olursak dün olduğu gibi bugün de ortak dil meselesi çözüme kavuşmamıştır. Sovyetlerin dağılması ve Türk cumhuriyetlerinin kurulmasıyla birlikte bu ortaklık yeniden gündeme gelmiş fakat siyasi iradelerin beceriksizliği ve çaba sarf etmemesi yüzünden ortak edebî yazı dili, ortak kimlik ve kültür meselesi sadece söylemlerde kalmıştır. Üstelik günümüzde hâla ortak dilin mümkünlüğünün dilciler tarafından kabul görüp görmeme nisbeti nerdeyse beraberdir. Ayrıca bu meselenin halli için çözümler üretmek yetmez, işi faaliyete de dökmek gerekmektedir. Her ne kadar bu konuda hayaller kurulsa da atılan adımın sağlamlığına dikkat edilmelidir. Öncelikle hiçbir Türk topluluğunun milli kimliği ve millî yazı dili reddetmemelidir. Ortak dilci görüşleri genellikle Türkiye Türkçesinin daha üstün konumunu kabul etmesi ile birlikte ortak bir yazı dili için kimseye üstünlük kurmasına izin vermeden ortak bir paydada buluşmalı genellikle dilciler tarafından uygun görmektedir.³¹

Elbette, ortak Türkçe konusunda son söz Türk devletlerindir, Türk devlet büyüklerindir.

KAYNAKÇA

- ARGUNŞAH Mustafa, "Ziya Gökalp ve Yeni Lisan Hareketi", *Türk Kimliğinin Yeniden İnşası Bağlamında Ziya Gökalp*, Kesit Yay., İstanbul, 2010, s.120-121
- DEMİREL Ömer Faruk (1999). "1. Türkoloji Kongresi ve Menzel". 1926 Bakü Türkoloji Kongresinin 70. Yıl Dönümü Toplantısı. Ankara: TDK. S36
- EBÜLFEZ Elçibey, *Bütöv Azerbaycan Yolunda*, Ecdat yayınları, Ankara 1998.
- FÜYUZAT dergisi, 8 Aralık 1906, No: 4
- GANKEVİCH Viktor Y. - Timur Kocaoğlu –(Hazırlayanlar) *Liaisan Şahin İsmail Gaspıralı ve "Tercüman" Gazetesi Üzerine Belgeler / Documents On Ismail Bey Gaspırinskii and the Newspaper "Terjuman" / Документы об исмаил-беке гаспиринском и газете "переводчик-терджиман"* İstanbul: Ayaz-Tahir Türkistan İdil-Ural Vakfı Yayınları [2011 yılı sonunda]
- GÖKALP Ziya, "Yeni Lisan", *Genç Kalemler*, C.2, S. 2, 27 Nisan 1327 / 10 Mayıs 1911, s. 28-29.
- GÖKDAĞ, Bilgehan Adsız , "Türk Dünyasında İletişim Dili Meselesi", *Yeni Türkiye* 2013, Sayı 55, 562-567.
- GRAMSCI Antonio, (1971) *Selections from the prison notebooks*, New York, International education.
- GULİYEV Vilayet, (2017), *"Füyûzat"ın iki yazarı*, Bakü, Elm ve Tehsil
- HACIYEV, Tofiq, *Türklər Üçün Ortaq Ünsiyyət Dili*, Azər nəşr, 2013
- HAYAT gazetesi, 14 Haziran 1905, No.7
- HÜSEYNZADE Ali Bey(2007) Seçilmiş eserleri, Çaşioğlu, Bakı.
- İBRAHİMOV Elçin, *Türk Dünyasında Ortak Konuşma Dili Oluşturulmasında Alfabe Ve İmla Sorunları*, Gazi Türkiyat, Bahar 2016/18: 213-220

³⁰ Tofiq Hacıyev, *Türklər Üçün Ortaq Ünsiyyət Dili*, 2013, s.45

³¹ Yılmaz Özkaya, "Ortak Dil ve Ortak Kültür Politikası Üzerine Bazı Notlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Eğitim Grupları I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu "Türk Dış Politikası"*, 13-14 Mart 2009

KARA Mehmet, (2007). “Türk Cumhuriyetleri Ortak Alfabenin Neresinde?”, Erişim adresi: <https://guneyturkistan.wordpress.com/2010/09/06/turk-cumhuriyetleri-ortak-latin-alfabesinin-neresinde/> Son Erişim Tarihi: 08.04.2016.

KƏNGƏRLİ Aybəniz, *Turanın Bir Eli Var ve Yalnız Bir Dili Var*, Mütercim, Bakı 2006

MIRZA Rasim, *Türkçülüğün Babası (Ali Bey Hüseyinzade'nin Fikir Dünyası)*, Azerbaycan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü. Bakü 2000

ÖZKAYA Yılmaz, Ortak Dil ve Ortak Kültür Politikası Üzerine Bazı Notlar Türk Dünyası, Araştırmaları vakfi Eğitim Grupları I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu “Türk Dış Politikası” 13-14 Mart 2009

ÖZKAYA Yılmaz, Ortak Dil ve Ortak Kültür Politikası Üzerine Bazı Notlar, Türk Dünyası Araştırmaları vakfi Eğitim Grupları I. Uluslararası Öğrenci Sempozyumu “Türk Dış Politikası” 13-14 Mart 2009

PAŞAYEVA Aynure, Ortak Türkçe Meselesi Azerbaycan Basınında, Yeni Türkiye 101/2018

ŞAHİN Erdal, (2013). “Türk Dünyasında Yazı Birliği: Latin Alfabesi Temelinde Yeni Türk Alfabeleri”, *Yeni Türkiye*, S. 53

VELİ Kamil, Lale Bayramova, “Ortak Türkçe Dün Bugün Yarın”- Yeni Türkiye Sayı 101- Türk Dili Özel Sayı 3

VELİYEV Şamil (2014), “Türk hissiyatlı, İslam etiqağlı, Müasir qiyafeli, Avrupa qafalı fedai”, “*Kaspi*” gazetesi, 7 Nisan.

YAMAN Ertuğrul, “Türk Dünyasının Güncel Konusu: Ortak Türkçe”, Tarihte Türkler, Cilt:19, Ankara 2002.

YAZGAN Turan, *Türk Dünyasında Dün, Bugün, Yarın*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2010.